

МОБИЛНОСТ И ЕВРОПЕЙСКА ГРАЖДАНСТВЕНОСТ: ИСТОРИИ ОТ СОФИЯ

Д-р Илдико Отова
Център за миграционни изследвания (CERMES), НБУ

Резюме. Текстът си поставя за цел да проследи връзката между мобилността и конструирането на европейското гражданство. Изхождайки от факта, че концепцията за мобилността е дълбоко залегнала в идеята за Европейския съюз, и стъпвайки на базата на емпиричен материал, текстът анализира конструирането на европейска идентичност сред мобилни граждани, избрали да живеят в София. Особен акцент е поставен върху предефинирането на класическото разбиране за гражданство, обвързващо индивида с националната държава, като е предложен аналитичен вход през концепцията за гражданска активност и граждански ангажимент, отиващи отвъд границите на националното публично пространство.

Ключови думи: мобилност, гражданственост, гражданска активност, публично пространство, Европейски съюз

JEL класификация **F55**

Какво е Европейският съюз?

Ето отговора на един германец доброволец в България:

*Аз съм истински фен на идеята „Европейски съюз“ и смятам, че това, което правим тук днес, е част от нея. Хората имат нужда и националността няма значение. Ние сме група от германци, италианци, българи... Всички сме студенти, хората имат нужда от помощ и ние решихме да помогнем. Това е!*¹

Мобилност, активност, солидарност – това е триадата на днешния убеден европеец.

Настоящият текст се опитва да проследи връзката между мобилността и европейската гражданственост. Работната хипотеза на изследването е, че така връзка съществува и именно мобилността се оказва един от основите елементи за изграждането на европейска идентичност, а оттам – и на европейска гражданственост. Подходите в анализа са както дедуктивни, така и индуктивни. От една страна, направен е опит за тестване на определени теоретични схеми в контекста на София. От друга – направено е теоретич-

¹ http://www.dnevnik.bg/bulgaria/2014/06/22/2328607_iop_dobrovolec_chiito_jivot_niama_da_e_sushtiat_sled.

но обобщение на теренна работа, което включва 15 полустандартизирани интервюта с граждани на европейски държави в периода 2012–2017 г. Конструирането на терена е основано на случаен подбор на граждани на държави, членки на ЕС, като целта е да се обхване максимално богат набор от представители както по отношение на страните на произход, така и на социалните роли и позиции. В процеса на теренното изследване от изключителна полза са вече изградени контакти с респондентите, както и ефектът на снежната топка, или ако използвам миграционна теория, тази на мрежите. Тъй като методологията на собственото изследване е качествена, за целите на текста са използвани и цитирани, и такива, основани на количествени методи. Анализът не претендира за изчерпателност, но трасира пътя за по-нататъшни търсения по отношение на връзката мобилност–гражданственост в контекста на актуалната обстановка в ЕС, при която все повече се чуват гласове за завръщане към националното.

Мобилността и Европейският съюз

Концепцията за мобилността е дълбоко залегнала в идеята на Европейския съюз. Тя има основополагащо значение за създаването му, но също така и дълбоки последици за неговото развитие. Свободното движение на хора е една от четирите основните свободи наред със свободното движение на стоки, капитали и услуги. Още с Римските договори се предоставя правото на свободно придвижване на работниците и техните семейства. Впоследствие чрез вторичното законодателство то се разпростира и спрямо други физически лица, чиито статут и права не се базират единствено на икономическата им функция в обществото. Кулминация в това развитие е приемането на Договора за Европейския съюз, с който се въвежда концепцията за европейско гражданство, което включва както икономически, така и известни политически права.

Свободното движение може да се разглежда основно в няколко периода: преди присъединяването на държавите от Източна Европа, непосредствено след него, периода на финансовата и икономическата криза след 2009 г. Де факто мобилността преди разширяванията от 2004 и 2007 г. според много изследователи остава малка като мащаби (Benthon and Pertovic, 2013). Тя е по-скоро регионална – между държави, които имат исторически или друг тип установени връзки. След разширяванията се оформя една малко по-сериозна вълна на мобилност от Изток на Запад. Въпреки че още с първото разширяване държавите от старите страни членки започват да изразяват сериозни притеснения, че ще бъдат „залети“ от вълни източноевропейци, това остава по-скоро далеч от реалността. Следващият период е свързан с промените, които настъпват в мобилността вследствие на икономическата криза.

Многократно изразяваните позиции на лидери на европейски държави, свързани със стремеж за ограничаване на мобилността, дават повод на европейските институции да преповторят убедеността си, че свободното движение остава една от основните свободи и трябва да се разглежда като мотор за икономическото, а и не само, развитие на Европейския съюз.

Европейски граждани в София

Бих искала да обърна една приета традиция и да започна не с теорията, а с няколко примера на мобилни европейци, избрали да живеят в София. Този подход би позволил открояването на конкретните примери, които по-късно ще бъдат доказани от теоретичния анализ.

М. и Д. са млада двойка... европейци. Тя е молдовка. Той – французин. Пътищата им се пресичат в София. М. избрала да завърши тук магистърска степен по политология и международни отношения. Д. дошъл в България, за да си почине от интензивна осемгодишна кариера в рекламния бизнес и за да се забавлява. М. и Д. идват от различни „светове“. Тя е родена в тоталитарна комунистическа Молдова, той – в демократична Франция, в семейство на убедени комунисти. Това не им пречи днес да споделят един общ свят и в личен, и в не дотам личен план. Чувстват се европейци, макар че всеки от тях осмисля по различен начин този факт. Преди да дойде в България, М. е учила в Румъния и има двойно гражданство. Румънското, което е и европейско, за нея е „удобство“. Казва, че се чувства първо молдовка и след това европейка. Д. от своя стана също разглежда европейското гражданство като удобство, но не се чувства французин, а гражданин на света. *Планетата е моят дом и искам да се чувствам навсякъде у дома*, казва той. Убедени са, че да си гражданин означава преди всичко да си активен. М. често взима участие в различни публични дискусии, дебати и събития и не спира да се вълнува от локални и глобални каузи. Макар че идват от толкова различни градове – Лил и Балти, – от толкова различни държави и системи, М. и Д. носят у себе си усещането на едно ново поколение европейци. Чувстват се у дома там, където са изградили комфортен живот за себе си, където имат подходяща среда, където могат спокойно да правят това, което им допада, където имат перспектива да се развиват. Днес, години след срещата ми с тях, те живеят в Лил, Франция. Д. наскоро издаде първия си научнофантастичен роман. Действието в него се развива в София. Мобилни в живота, в идентичността, в избора си – това е едно поколение европейци, което живее готово винаги да тръгне на път. Не между „тук“ и „там“. А между „сега“ и много други възможни „там“.

Л. е англичанин, роден в малко градче в близост до Бирмингам. Голяма част от живота му минава на път. Работата му като ски-инструктор го изпраща всяка зима в различен курорт в Италия, Швейцария, Франция, Германия... България. Когато се отказва от ските, става учител по английски език в София и вече седем години живее тук. Разговорът ни започва с въпрос, който той ми отправя: *Аз мигрант ли съм?* Към края сам намира отговора: *По-скоро съм пътешественик. Мързелив пътешественик, защото се задържах твърде дълго тук*. Загубен някъде по средата между това да е англичанин и българин, решава да не е нито едно от двете. Софиянец и европеец. Така степенува идентичностите си. Макар че се определя за аполитичен, Л. се опитва да променя обществото, в което живее. Заедно с приятели е започнал инициатива, която цели да обедини хората, харесващи екстремните спортове, около различни културни, арт и благотворителни дейности, подкрепящи деца със специални потребности.

Е. е всичко друго, но не и типичният „Еразъм“. Студент по социология и политически науки, активен и запален синдикалист, той идва в София отначало за един семестър, но по-късно решава да запише и магистърска степен. Е. за разлика от повечето си колеги „Еразъм“ има мисия, която отива отвъд партитата и безгрижния студентски

живот. Още с идването си в България, не знаейки и дума български, се свързва с една от младежките анархистки организации в София. Около година по-късно той говори за тях като за свои другари. За него „борбата“ за един по-справедлив и различен свят е отвъд границите и той заявява, че ще я води, намирайки се където и да било по света. През месеците в София успява да постигне една малка промяна. Заедно със своите другари успява да спечели битка с управата на Студентски град и Софийския университет и да отвоюва едно изоставено пространство за студентски клуб. В продължение на много седмици младежите ремонтираха пространството със собствения си доброволен труд и средства, промениха градинката около него и създадоха едно публично пространство, алтернатива на всичко онова, в което се е превърнал Студентски град. Студентският клуб предлага читалня, пространство за учене, дебати и интелектуални търсения, за разговори и обсъждане, в които се ражда публичното. Когато Е. си тръгна от София, беше доволен, че е изпълнил мисията си да не бъде типичен „Еразъм“ и е спомогнал с труда и идеите си за изграждането на това публично пространство. Днес той дели времето си между Франция и Словакия, като не е изоставил своята синдикална дейност.

С И. се запознахме случайно в софийска галерия и се разбрахме да се видим, за да ми разкаже историята на своята мобилност и защо се чувства най-вече европейка. Родена е в малко градче в Южна Италия, на 18 заминава да следва в Рим. По-късно прави докторат по политически науки в Париж, но истинската ѝ страст е фотографията. Дълги години работи за неправителствена организация, която се бори за правата на имигрантите в Италия. Обикаля центровете за задържане и запечатва историите на „нелегалните“ имигранти. Има едно правило: никога да не снима лицата им. Казва ми, че това е колкото творчески, толкова и човешки избор – знае, че това, което най-много би продало снимките ѝ, са сълзите в очите на децата, мъката, изписана по лицата на хората, но по никакъв начин не иска да печели от болката и страданието... В един момент именно те ѝ идват в повече и се мести в Лисабон, където започва работа като фоторепортер. Среща обаче любовта в лицето на българка и днес прекарва по-голямата част от времето си в София заради своята партньорка. Но не престава да пътува – родителите ѝ са в Берлин, голяма част от приятелите ѝ е в Италия, а сърцето и душата ѝ са винаги по път. За последно се видяхме, за да я свържа с приятели доброволци в центровете за бежанци в България. Каза ми, че не може да остане безучастна и ще помага с каквото може.

Тази мозайка от образи на мобилни европейци ми се струва добра отправна точка, за да проследим връзката между мобилност и гражданственост. Една връзка, която на пръв поглед изглежда парадоксална.

Трансформация на разбирането за гражданство

Класическото разбиране за гражданството го обвързва с националната държава. Реално то описва отношението между индивида и политическата общност. В европейски контекст през античността и Средновековието това са били градовете, а с развитието на историята – националните държави. В този смисъл мнозина изследователи поставят знак на равенство между гражданство и националност. Глобализационните процеси обаче отслабват значително тази връзка. Саския Сасен дефинира две в известна степен взаимосвързани условия, водещи до тези процеси. От една страна, това са промените

в позицията, структурите и институционалните особености на националната държава. Второто условие е свързано с появата на множество актьори, групи и общности, които все по-малко се идентифицират с нея (Sassen, 2002: 277). Развитието на технологиите и в частност интернет спомага за оформянето на такъв тип презгранични (*cross-border*) мрежи от индивиди и групи, споделящи общи интереси, които оформят алтернативно разбиране за членство в общност. Това дава основание на редица изследователи да разглеждат възможността за постнационална форма на гражданственост (Saysal, 2004, Jacobson, 1996). Акцентът в това разбиране е появата на нова локация на гражданствеността отвъд пределите на националната държава (Sassen, 2002). Самата Сасен говори по-скоро за денационализиране на някои аспекти на гражданствеността. Позовавайки се на Босняк (Bosniak, 2002), тя предлага четири форми на транснационална гражданственост, сред които е и европейската.

Същевременно все по-активно се налага едно разбиране на гражданството, свързано не толкова с формалното, легитимно членство в националната общност, а с участието и ангажираността. Редица учени посвещават работата си на концептуализирането и изследването на структурите на гражданското общество, което започва да се мисли като неделимо и същностно за демокрацията. Ако се обърнем към XX век, анализът на гражданското общество следва две основни посоки. Първата е по отношение на ролята му във формирането на ценности, норми и идентификации. Гражданското общество е сферата на изграждане на колективни идентичности, които са малко или повече контекстаторни. В този смисъл то има определена структурираща функция. Втората посока е свързана по-скоро с неформалната му страна – изграждането на социални движения, мрежи, инициативи.

Новите технологии позволиха гражданските движения да напуснат пределите на националните държави и да позволят една глобална солидарност между граждани от различни точки на света, формирайки едно глобално публично пространство.

Бернар Ламизе говори за три типа преструктуриране на публичното пространство през последните години. Първият тип преструктуриране е свързан с промените на териториите, следствие на логиките на децентрализация и глобализация.

Политическата медиация на пространството, територията посочва модалностите, според които политическите идентичности се проявяват в пространството под формата на поемането на власт и на разширяването на изразяването на гражданствеността. (Ламизе, 2002: 48)

Територията е пространството, в което дадена политическа идентичност, кореспондираща с определена принадлежност, бива изразявана, но тя е и пространството, в което се демонстрира властта на политическите актьори или институции. Трансформациите на публичното в този смисъл са свързани с преструктурирането на икономическите и политическите власти, с разширяването на пространствата на техния обхват, с все по-голямата мобилност на актьорите и обогатяването на формите и кръговете на гражданствеността.

Вторият тип преструктуриране е свързан с новите технологии и комуникационни практики. Те имат отношение към времето, което безспорно се свива, и към пространството, което се мисли повече като мрежа, отколкото като отделни територии.

Третият тип преструктуриране е пряко свързан с движението на хора.

Миграциите, свързани с търсенето на работа и неравенството в икономическото развитие на различните части на света, обясняват изграждането на нови икономически пространства на търговски обмен и на работнически потоци, които изразяват в международното публично пространство изграждането на нови логика и форми на упражняване на власт, както и на нови политически идентичности и нови форми на принадлежност и социалност. (Ламизе, 2013: 49)

Повече европейци ли са мобилните?

Винсент Кауфман ни припомня, че придвижването в пространството е мобилност тогава, когато е обвързано със социална промяна. Според него една от възможните дефиниции на мобилността е *премествания, носещи промяна в състоянието на актьора и системата* (Kauffmann, 2011).

Въпреки че доста изследвания показват, че мобилността в рамките на ЕС не е непременно свързана с промяна на социалния статус на мобилния гражданин и не води до преки промени в структурата на самия съюз (Kauffmann, 2011: 26), то безспорно води до трансформации в идентичността. Мобилните граждани в много по-голяма степен изграждат европейска идентичност в сравнение с онези граждани, които не са мобилни (Rother and Nebe, 2009). В свое изследване, базирано на значителна извадка, Ротер и Небе доказват не само хипотезата, че мобилните граждани имат по-голяма привързаност към ЕС и неговите ценности, но и че европейската идентичност не противоречи на тази на страната на произход и на страната на пребиваване, а, напротив, се оказва свързваща за тази множествена културна идентификация (Rother and Nebe, 2009: 159). Тези „идеални европейци“ най-често попадат сред жителите на големите силно „европеизирани“ градове.

Собственото ми теренно проучване в София обаче също така валидира тази хипотеза, макар че градът не попада в тази категория. Мнозина от респондентите ми имат силно развита европейска идентичност, като в някои от случаите националната, без значение дали на страната на произход, или на пребиваване, е заменена с градска. Също така в много голяма степен идентичността им на европейски граждани е пречупена през гражданската ангажираност. По-голямата част от респондентите ми е по един или друг начин активно ангажирана с граждански каузи, като те могат да бъдат свързани както със страната/града на пребиваване, или по-конкретно, със София, така и със страната на произход. В някои от случаите тези каузи са отвъд границите на отделните държави и имат европейско или дори глобално измерение.

Да можеш да си тръгнеш, но да продължиш да си активен

Когато говорим за мобилност и гражданска активност, е логично да си зададем въпроса, доколко индивидът, който всеки миг може да си тръгне, е готов да се ангажира граждански.

Дилемата, пред която е поставен освобожденият от мястото човек, Алберт Хиришман определя като „глас или изход“: дали ще издигна глас, за да браня правата си, или просто ще напусна ситуацията. (Hirschman, 1970)

Ето един възможен отговор. Там, където съм, там съм активна, казва млада дама от немски произход, която е избрала да живее в София. Член на зелената партия в родната Германия, един от организаторите на „София прайд“, активист за защита на правата на сексуалните, и не само, малцинства, организатор на прояви срещу неофашистките и дискриминационните практики, непримирим гражданин. Не е категорична къде ще живее следващите години, но е сигурна, че където и да бъде, ще има каузи, които да защитава и да бъде „гражданин“.

Бъдещето на ЕС: мобилност, активност, солидарност

ЕС е уникален по своята същност икономически, политически и социален опит за транснационална регионална интеграция (Recchi and Favell, 2009). Макар че все още сред основните характеристики на държавите е правото да определят кой може да преминава териториалните граници и да бъде допуснат да стане част от въобразената общност на нацията, то именно мобилността е основата, върху която този съюз се изгражда през последните над 60 години.

След бежанската криза и референдума за напускане на Великобритания все повече се говори за втвърдяване на границите и за изграждане на общества от по-затворен тип, като същевременно редица държави членки не приемат напълно посланието за необходимостта от солидарност за справяне с актуалните трудности пред общността.

Започнах този текст с примера за германски студент, който се е включил като доброволец след природно бедствие в България. Самият той артикулира европейската си идентичност чрез ангажираността и солидарността.

Ако Европейският съюз е започнал своето съществуване като обединение на държави, то днес истински обединени са онези граждани, които се чувстват европейци. В контекста на усилващи се гласове за завръщане към националното ролята на тези европейски граждани за опазването на европейския проект ще е все по-решаваща.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Дичев, И. Желанието да тръгнеш, правото да спреш, фондация „Медийна демокрация“, С., 2013 (Dichev, I., Zhelanieto da tragnesh, pravoto da ostanesh, Sofia, Fondatsiya „Mediyna demokratiya“).
- Кръстева, А. От миграция към мобилност, НБУ, С., 2014 (Krasteva, A. (2014), *Ot migratsiya kam mobilnost*, NBU, Sofia).
- Ламизе, Б. (2013), Изменения на гражданствеността, В: Кръстева А. (съст.) (2013) Дигиталният гражданин, С., НБУ. (Lamize, B. (2013), *Izmeneniya na grazhdanstvenostta*, Krasteva, A. (2013), *The Digital citizen*, NBU, Sofia).
- Augé, M. Pour une anthropologie de la mobilité, Payot & Rivages, Paris, 2012.
- Bauböck, R. (1991), Immigration and the boundaries of citizenship, Forschungsbericht/. Research Memorandum No. 280, April 1991.

- Bauböck, R. *Transnational Citizenship*, Edward Elgar Publishing, Aldershot, 1994.
- Bauböck, R. (2002), *How Migration transforms citizenship international, multinational and transnational perspectives*, IWE Working Paper No. 24. Feb. 2002.
- Benton, M. & M. Petrovich. *How free is the free movement? Dynamics and drivers of mobility within European Union*, Migration Policy Institut Europe, 2013. Available at <http://www.migrationpolicy.org/pubs/MPIEurope-FreeMovement-Drivers.pdf>.
- Bosniak, L. *Citizenship Denationalized* (The State of Citizenship Symposium), *Indiana Journal of Global Legal Studies*: Vol. 7: Iss. 2, Article 2, 2000. Available at: <http://www.repository.law.indiana.edu/ijgls/vol7/iss2/2>.
- Castells, M. *The Rise of the Network Society: The Information Age: Economy, Society and Culture*, Wiley-Blackwell, 1996.
- Castells, M. *Toward a Sociology of the Network Society*, *Contemporary Sociology* 29:693–99, 2000.
- Castells M. (2008), *The New Public Sphere: Global Civil Society, Communication Networks, and Global Governance*, In *Annals of the American Academy of Political and Social Science*. Vol 616, *Public Diplomacy in a Changing World*, Mar. 2008 pp. 78–93.
- Falk, R. *The Making of Global Citizenship*, In: Steenbergen, B. (ed) *The Condition of Citizenship*, Sage Publications, London, 1994.
- Favell, A. *Eurostars and Euro cities. Free Movement and Mobility in an Integrating Europe*, Blackwell Publishing, 2008.
- Jacobson, D. *Rights Across Borders: Immigration and the Decline of Citizenship*. Brill, 1996.
- Kaufman, V. *Les paradoxes de la mobilité*, Presses polytechniques et universitaires romandes, Lausanne, 2008.
- Recchi, E (2009), *The social mobility of mobile Europeans*, In: *Pioneers of European Integration. Citizenship and mobility in the EU*, Recchi, E.&A. Favell (ed) (2009), Edward Elgar, Cheltenham&Northampton.
- Recchi, E.&A. Favell (ed). *Pioneers of European Integration. Citizenship and mobility in the EU*, Edward Elgar, Cheltenham&Northampton, 2009.
- Rother, N&T. M. Nebe (2009), *More mobile, more European? Free movement and EU identity*. In : *Pioneers of European Integration. Citizenship and mobility in the EU*, Recchi, E.&A. Favell (ed) (2009), Edward Elgar, Cheltenham&Northampton.
- Sassen, S. *Towards Post-National and Denationalized Citizenship*, In: Engin F. Isin&Bryan S. Turner (ed) *Handbook of Citizenship Studies*, SAGE, London, 2002a.
- Sassen, S. *The Reposition in the Citizenship: Emergent Subjects and Spaces for Politics*. In: *Berkeley Journal of Sociology*, Vol. 46, 2002b.
- Soysal, Y. *Limits of citizenship: migrants and postnational membership in Europe*, University of Chicago Press, Chicago, 1995.
- Soysal, Y. *Changing Parameters of Citizenship and Claims-Making: Organized Islam in European Public Spheres*, *Theory and Society*, 26 (4): 509–27, 1997.